Bert Kalkman

Wat iedere leraar moet weten

Kinderen vertrouwd maken met de wereld om hen heen

Langzaam maar zeker vertrouwd raken. Doorleefde kennis. De school als oefenplaats. Toewenden en toewijden. Aandacht en gerichtheid. Liefde voor kinderen, voor de wereld en voor God. Het goede als veel zien. De juiste bril opzetten. Niet zomaar wat kenmerken van goed onderwijs, maar een typering van onderwijs dat principieel doordacht is. In deze bijdrage laat Bert Kalkman zien dat exemplarisch onderwijs veel meer is dan 'werken met exempels'. De achterliggende visie is waardevol voor iedere leraar. 'Een van de doelen die de leraar zich moet stellen, is zorgen dat datgene wat aan de orde komt daadwerkelijk tot de kinderen doordringt.'

Vijf niveaus of perspectieven

'Wat moet je als leraar nu weten wanneer je met exemplarisch onderwijs werkt?' Die vraag wordt mij regelmatig gesteld. Een begrijpelijke vraag. Toch is het niet eenvoudig er een antwoord op te geven. Wanneer over exemplarisch onderwijs gesproken wordt, denken leraren vaak aan 'het exempel', een onderwerp dat groots neergezet wordt en waar je samen met de leerlingen langdurig aan werkt. Maar wie zo denkt, creëert een eenzijdig en beperkt beeld van exemplarisch onderwijs en vergeet dat 'het exempel' een praktische uitwerking is van een achterliggende visie op opvoeding en onderwijs.

Wie spreekt over exemplarisch onderwijs moet zich bewust zijn dat er binnen dit concept verschillende niveaus te benoemen zijn en dat er dus vanuit verschillende perspectieven naar gekeken kan worden. Allereerst de identiteit (niveau 1). Daarbij gaat het over de vragen hoe wij in het leven staan, wat onze inspiratie is en waar deze vandaan komt. Binnen een opvoedings-, en als het om leraren gaat ook een onderwijssituatie, kan het niet anders dan dat de identiteit inwerkt op het pedagogisch denken (niveau 2). Daar staat centraal wat goed is voor de persoonlijke ontwikkeling van kinderen en wat zij mee moeten krijgen voor hun leven. Als het goed is, is de didactische praktijk (niveau 3) de zichtbare realisering van de wijze waarop identiteit en pedagogisch denken doorwerken en de leraar in zijn handelen aansturen. Om de didactische praktijk principieel en adequaat vorm te geven heeft de leraar goede educatieve producten of 'gereedschap' nodig (niveau 4). Deze ondersteunen hem om inhoudelijk de goede dingen te doen. Dan gaat het niet alleen om goed gekozen inhouden, maar ook om handreikingen die helpen om met de inhouden de goede dingen te doen. Dat is wat 'het exempel' de leraar aanreikt. Achter het werken met grotere onderwijseenheden zit dus een heldere filosofie: overdaad schaadt; niet het vele is goed, maar het goede veel. Een duidelijk christelijk principe, lijkt me. Ten slotte is er nog de organisatie (niveau 5). Ook de manier waarop leraren hun groep organiseren en de vormen die ingezet worden zijn ten diepste een afspiegeling van de identiteit en het pedagogisch denken. Hoewel vaak gezien als sluitstuk is de organisatie dus zeker niet betekenisloos of neutraal. In de dagelijkse praktijk geeft het niets wanneer de vijf genoemde niveaus of perspectieven door elkaar lopen. Zo werkt het. Dat is heel natuurlijk en alleen maar goed. Maar gaan we in gesprek en moeten zaken geëxpliciteerd of uitgelegd worden, dan moeten de vijf niveaus of perspectieven gebruikt worden als legitimatie. Dan wordt zichtbaar waar exemplarisch onderwijs zijn inspiratie aan ontleent, wat pedagogisch gezien essentieel is, hoe dat didactisch zichtbaar wordt, met welke educatieve producten dit onderwijs ondersteund wordt en hoe de organisatie er uitziet. Vanuit deze inleiding wil ik een aantal kenmerkende zaken benoemen die iedere leraar die met exemplarisch onderwijs werkt behoort te weten.

'Het exempel is een praktische uitwerking van een achterliggende visie op opvoeding en onderwijs.'

Vertrouwd worden

Wat de leraar vooral moet weten, is dat het in eerste instantie niet gaat over het woord exemplarisch op zich of een daaraan verbonden dogma. Het gaat

veel meer over een eigen, christelijke manier van kijken naar de wereld om ons heen. Hieraan is een manier van werken en onderwijzen verbonden die erop gericht is kinderen (en misschien ook wel de leraar zelf) langzaam maar gestaag met deze wereld vertrouwd te maken. Met wereld bedoel ik in eerste instantie de scheppingswerkelijkheid, de verschijnselen in de natuur. Maar tot deze wereld behoort evenzeer datgene wat wij mensen daarin creëren, bijvoorbeeld: bouwwerken, kunst, literatuur, muziek en vernuftige vindingen, cultuur in brede zin dus.

Doorleefde kennis

Waarom zouden leraren kinderen vertrouwd maken met de wereld om hen heen? Wanneer je in het dagelijks leven om iets of iemand wilt geven, moet je er op z'n minst kennis aan of een betrekking op hebben. Vertrouwd raken met betekent: je ergens eigen mee gaan voelen. Het moet iets van jezelf, je persoon worden. Wanneer dat het geval is, ben je ermee vertrouwd. En omdat je het kent, kun je er ook op vertrouwen. In zekere zin geldt dit ook voor het vertrouwd worden met de wereld om ons heen. Dit principe geldt ook voor kinderen. Leraren hebben de prachtige taak hun de weg te wijzen in de wereld. Maar bij alleen de weg wijzen moet het niet blijven. Het gaat ook om oefenen in het vertrouwd raken met de wereld. Dat betekent: zoeken naar mogelijkheden om voor hen iets te openen van de rijke verscheidenheid die zich in deze wereld voordoet. Dit moet op zo'n manier plaatsvinden dat er sprake kan zijn van een persoonlijke ontmoeting die zin oftewel betekenis heeft. Wanneer dit niet het geval is, zullen kinderen een minder diepe en rijke leerervaring opdoen. Dan is de kennis die zij verwerven slechts functioneel van aard en is het geen doorleefde kennis.

De school als oefenplaats

Het is een principiële zaak om kinderen op school vertrouwd te maken met de wereld om hen heen. Een christelijke school die dit als onderdeel van haar verantwoordelijkheid ziet, is dan voor kinderen een oefenplaats, een pedagogische tussenruimte[1] waar al op jonge leeftijd geoefend wordt om goed rentmeesterschap in praktijk te brengen. Verstandig bebouwen en bewaren is immers een kunst die geleerd moet worden. Dat begint in onze eigen 'kleine' wereld. Daar wordt geleerd wat het betekent verantwoordelijk en respectvol met de dingen om te gaan. Dat dit niet eenvoudig is, blijkt niet alleen dichtbij, maar wordt ook zichtbaar in de grote problemen die zich op mondiaal niveau voordoen. De zonde heeft ook 'tegenzin' gebracht. Tegenzin in onszelf en ook in deze wereld. Toch sluit dit niet uit dat er een positieve pedagogische opdracht ligt om kinderen vertrouwd te maken met deze wereld.

Toewenden en toewijden

In 'Kijk eens beter naar de wereld om je heen'[2] heb ik aandacht gevraagd voor het vraagstuk van de verdwenen samenhang en de begrippen toewenden en toewijden. Deze begrippen behoren niet alleen tot

de pedagogische bagage in de zin van opgeslagen kennis. Ze behoren beide ook tot het praktische repertoire van de leraar. Toewenden is een bewuste handeling, een pedagogische daad waarmee de aandacht wordt gericht. Toewijden is het zich met liefde en passie overgeven aan datgene wat de aandacht heeft. Ik licht deze begrippen nader toe. Daarbij begin ik met voorbeelden waarin geen sprake is van toewenden en toewijden, maar waar

uiteraard toch plezier aan beleefd kan worden. In de voorbeelden die daarna volgen zijn de intentionaliteit en de beleving van een andere orde. De voorbeelden komen uit het alledaagse leven.

Tijdens de schoolreis naar de dierentuin haalden de moeders opgelucht adem toen ze in de speeltuin even konden uitblazen. De kinderen klauterden in de speelapparaten. Behalve dat kind met die geschaafde knie vanwege een valpartij hadden de moeders er letterlijk geen kind aan. Het lopen en slenteren door de dierentuin hadden de meeste kinderen wel aardig gevonden, maar gezien hadden de meesten niet zoveel. Wanneer je overal langs wilt lopen, valt het ook niet mee om iets echt goed te bekijken.
Iets vergelijkbaars doet zich soms voor bij een museumbezoek. 'Niets aan', is in vele gevallen de eerste reactie. 'Wat moet je daar nu doen?' Achteraf valt het meestal mee en was het toch best interessant. Maar ook niet meer dan dat.
Wanneer je door een willekeurig landschap wandelt, kan het lijken of alles zich aaneen rijgt. 'Saai', luidt een reactie. Een mooi kasteel dat tussen de bomen opdoemde is intussen achteloos gepasseerd alsof het een tuinhuisje was.
En toch ... is iedereen die leraar is of leerling is geweest in staat precies het tegenovergestelde te beweren, zelfs als het gaat om dat schoolreisje naar de dierentuin of dat museumbezoek. Zo was er voor velen wel degelijk sprake van een zinvolle dag of een zinvol moment. Nog zien zij de olifanten voor zich die

een bad namen in de poel of het schilderij of beeld dat hun aandacht trok. En dat landschap waar een ander wandelde, bleek helemaal niet zo saai. Er was een veelheid aan bloemen te zien. Het kasteel prikkelde de fantasie toen iemand zich afvroeg hoe het daar in 1497 geweest moet zijn, toen de vijand voor de poort lag.

Aandacht en gerichtheid
Bij de laatste voorbeelden zijn aandacht en gerichtheid[3] in de plaats van vluchtigheid gekomen. Wanneer je de aandacht richt, doe je een extra beroep op je zintuigen. Deze zijn het immers die de waarneming – wat we zien, horen, voelen, ruiken en proeven – doorgeven aan de hersenen. In onze hersenen voltrekt zich het wonderlijke proces van betekenisverlening. Beelden, geuren, gevoelens enzovoort worden er aan reeds bestaande structuren en patronen gekoppeld. Daardoor groeit onze kennis. De mogelijkheid om gedachten te vormen bij de waarneming en daar taal aan te geven is een fascinerend gegeven. Het is echt een geweldige gave van onze Schepper dat Hij de mens zo rijk heeft toegerust om deze wereld te leren kennen. De gave van de zintuigen om ermee waar te nemen, de gave van het denkvermogen, de gave van de creativiteit om scheppend te handelen, iets te creëren ... Wie het op zich in laat werken, kan alleen maar verbaasd zijn.

Aandacht richt zich dus langs de weg van de zintuigen. Ze wordt enerzijds getrokken door dingen die opvallen, anderzijds is het richten van de aandacht ook een bewuste daad. Als mensen zijn wij niet voor niets zo rijk toegerust. Die toerusting past bij de wereld waarin wij door onze Schepper zijn geplaatst. Wij zijn aangelegd[4] op de wereld om ons heen en deze wereld is rijk aan verscheidenheid. We zien we dit niet alleen in de natuur, maar eveneens in de cultuur tot uitdrukking komen. Het is van cruciaal belang dat we ons realiseren dat de manier waarop wij met deze rijke diversiteit omgaan sterk bepaalt wat deze met en in ons doet.

Stilstaan
Laat de rijke diversiteit in de natuur een zekere natuurlijke rust en regelmaat zien, in de wijze waarop in cultureel en maatschappelijk opzicht met deze rijkdom wordt omgegaan is daar weinig van terug te vinden. Onze samenleving lijkt soms te verworden tot een zelfstandig opererende productiemachine die niemand meer kan stoppen. De veelheid aan prikkels is zo groot en overweldigend dat onrust en gejaagdheid het gevolg lijken te zijn. De uitkomst laat zich raden. Ook voor kinderen dreigt het gevaar dat ze van deze cultuur schade ondervinden: ze raken overprikkeld.
Leraren kunnen daar iets aan doen, namelijk regelmatig met hun leerlingen stilstaan om zaken binnen te laten dringen. Daarbij is het wel realistisch te beseffen dat de mate waarin de werkelijkheid door kan dringen, de diepgang ervan dus, mede bepaald wordt door wie we zelf zijn, met wie we omgaan, door de beschikbare tijd en uiteraard door datgene wat we meer of minder belangrijk vinden. Met andere woorden: iets kan een grote uitstraling of

aantrekkingskracht hebben, maar je moet er wel stil voor worden[5] en voor open staan.
Een van de doelen die een leraar zich in dit kader moet stellen is zorgen dat datgene wat aan de orde komt daadwerkelijk tot de kinderen doordringt. Op dezelfde manier als het badderen van de olifant, de bloemen in het landschap en de fascinerende geschiedenis van het kasteel bleken door te dringen. Bij iemand die stilstaat en de aandacht richt, komt iets van de rijke diversiteit van de werkelijkheid naar binnen. De ervaring gaat dan onderdeel uitmaken van zijn persoonlijke zijn.
Op zo'n moment gebeurt er nog meer. De aandacht richten betekent ook: oog krijgen voor de samenhang in deze wereld. Een samenhang die in eerste instantie verborgen is, maar er wel degelijk is. Deze samenhang is te beleven.[6] Ze is gewoon waar te nemen en je kunt erover nadenken. Het zijn vooral dit soort ervaringen die aan het leren van kinderen een rijkere en diepere dimensie geven.

Opvoeding die vergezeld gaat van liefde
Dat de werkelijkheid (denk naast natuurverschijnselen aan de uitstraling van gebouwen, beelden, boeken enzovoort) ook een eigen verschijningsvorm heeft, is fascinerend. Dat ze de kans krijgt zich aan ons te presenteren en tot ons door te dringen, is niet vanzelfsprekend. Daar is opvoeding voor nodig, door ouders en door leraren. Wie anders moeten de ogen openen voor de rijkdom van de verschijnselen en leren er verwachtingsvol de aandacht op te richten? Eén ding is zeker: zonder opvoeding zal het niet lukken. Die opvoeding moet vergezeld gaan van liefde voor de kinderen, liefde voor de wereld en gezonde eigenliefde waar de liefde tot God bovenuit stijgt. Waar deze liefde ontbreekt, blijven harten koud, blijft de wereld kil en afstandelijk, worden mensen egoïsten en wordt God tot een afstandelijk wezen dat de wereld aan haar lot heeft overgelaten. Waar moet ik me in zo'n geval anders aan verbinden dan alleen aan mijzelf? Hier ligt voor leraren dan ook een belangrijke pedagogische taak.

Schepping en schepsel horen bij elkaar
In volgorde van belangrijkheid wordt wel eens gesproken over Schepper, schepping en schepsel. De Schepper heeft geschapen, gecreëerd, door te spreken: 'En God zeide …' Een volmaakte en harmonieuze schepping werd tot aanzijn geroepen en aan de mens, de kroon op de schepping, gegeven. De mens mocht en mag er, ondanks de zondeval, nog steeds zin aan ontlenen en voor zichzelf zin aan toekennen. De floers van de zonde is er de oorzaak dat de zin veelal verhuld ligt en slechts ten dele te ontdekken is. Maar toch … wanneer je gelooft dat wij en onze kinderen rijk zijn toegerust en dat de wereld rijk aan verscheidenheid is, mag je deze ook met vertrouwen tegemoet treden. Schepping en schepsel horen bij elkaar.

Het goede is veel
'Niet het vele is goed, maar het goede is veel', luidt een bekend spreekwoord. Het gezegde 'Overdaad schaadt' verwijst naar hetzelfde. Een van de kenmerken van exemplarisch onderwijs is dat de leraar de kunst van het weglaten verstaat. Naast het erkennen van de

realiteit dat er in onderwijs veel moet of mag (net hoe de leraar dit beleeft) is het de kunst onderwerpen te vinden die het mogelijk maken stil te staan, er geconcentreerd mee bezig te zijn en kinderen er vervolgens langzaam maar zeker mee vertrouwd te maken. Het is de uitdaging van de betekenisvolle beperking. Hoe doe je zoiets nu in een wereld die rijk is aan verscheidenheid en waar zoveel op leraren en leerlingen afkomt?

De juiste bril
Allereerst is het goed te beseffen dat er vaak met veel verschillende brillen tegelijk naar de werkelijkheid wordt gekeken. Dat maakt het lastig om scherp te kijken en helder te krijgen waar de aandacht zich

op moet richten. Zo kun je naar het stuiteren van een bal kijken door de ogen van de natuurkundige die op zoek is naar wetmatigheden of door de ogen van een sporter die op zoek is naar een goede bal. Bloemen kun je bezien door de ogen van een bioloog of van een handelaar die ze moet verkopen. Zo ook in onderwijs. Vaak wordt er door allerlei verschillende brillen naar inhouden gekeken. Dat moet haast wel leiden tot een overdaad aan leerstof. Alles lijkt dan immers belangrijk te zijn. Toch is het niet om het even door welke bril er gekeken wordt. De kunst is de eigenstandige zin van de dingen te vinden.[7]
De wetenschap dat er een zekere orde in de wereld om ons heen bestaat, maakt het mogelijk op zoek te gaan naar wat ik zou willen noemen: de zinskern(en), het exemplarisch karakter van de verschijnselen. Wat willen de verschijnselen – wat wil de werkelijkheid – ons laten zien?

Waar gaat om bij een onderwerp als wonen? Allereerst om een veilige plaats waar je beschutting vindt. Hoe ziet zo'n plaats eruit en waar moet zo'n plaats aan voldoen? Je moet erin kunnen, je moet het af kunnen sluiten, er moet een dak op zitten, je moet misschien meerdere ruimtes hebben om je even af te kunnen zonderen. Vervolgens wil je zo'n plaats misschien ook wel mooi maken: mooie ramen en deuren, frisse kleuren, leuke vormen – niet alles recht toe recht aan. Want een huis, daar hebben we het inmiddels over, zegt ook iets over de bewoners. Maar niet iedereen woont in eenzelfde huis. Er zijn zelfs mensen die in paleizen wonen. Misschien is het op zeker moment nog interessant om te kijken hoe mensen in andere landen wonen en hoe verschillende huizen gebouwd worden. De insteek is echter de zoektocht naar de zinskern: het exemplarisch karakter van het vraagstuk wonen.
Een ander voorbeeld. De schilder Rembrandt kan een venster zijn in de canon over het leven in de zeventiende eeuw. De vraag is echter of hem zo recht wordt gedaan. Ligt het niet veel meer voor de hand om Rembrandt vanuit beeldend en kunstzinnig perspectief te bezien? Als de schilder die op geheel eigen wijze speelde met licht en een eigen religieuze wereld van de verbeelding schiep, een wereld die tot op vandaag fascineert? Vervolgens is het dan uiteraard mogelijk om door de ogen van Rembrandt te kijken naar zijn leven met de hoogte- en de dieptepunten. Wandel in gedachten maar met hem mee over de kades waar de VOC-schepen hun waren aan wal brachten. Dan leer je als leraar, samen met je leerlingen, tegelijkertijd ook het Amsterdam uit de zeventiende eeuw kennen.
Nog een voorbeeld. Kleine kuikens die uit het ei kruipen, staan symbool voor het jonge leven in de lente. Nat en bibberig komt alles, op een bijna vast moment, op de wereld. Voorzichtig worden de eerste stapjes gezet en wordt de warmte van de lamp of de moeder opgezocht. Verbazingwekkend is de ontwikkeling die daarna volgt. Dan is het niet meer zo moeilijk om de blik te verbreden en de wereld van het jonge leven te leren begrijpen.
Juist de kunst van het weglaten stelt leerlingen in de gelegenheid zich met hun zintuigen en denkvermogen aan de verschijnselen te verbinden.[8] Geen overdaad aan prikkels, maar teruggaan naar de basis. Rustig en geconcentreerd, tegelijkertijd actief waarnemend en nadenkend over het thema dat aan de orde is. Zo kan de persoonlijke levensweg van de kinderen ook een persoonlijke leerweg worden, doordat er ruimte geboden wordt voor ontmoetingen die iets toevoegen aan de ontwikkeling van de leerlingen. Langzaam maar zeker kunnen ze zich zo vertrouwd maken met de wereld, haar samenhang en de ordening om hen heen.
De leraar die zich dit alles realiseert, streeft ernaar op deze wijze een evenwichtige ontwikkeling van de kinderen te stimuleren. Door zich samen met de

kinderen bewust toe te wenden naar betekenisvolle inhouden schept hij de mogelijkheid dat de leerlingen en hijzelf zich er met toewijding aan verbinden. De vragende grondhouding, enerzijds vermoeiend en anderzijds prikkelend, biedt de kinderen dieper toegang tot datgene waar ze mee bezig zijn. De kwaliteit van de waarneming, het eigenstandige denken en de doorleefde (harte) kennis worden erdoor gestimuleerd. De zojuist genoemde vragende grondhouding is niet een willekeurige keuze. Daarachter gaat nog een ander perspectief schuil. Dat is het perspectief van God, de Creator. Immers, achter de laatste waaromvraag ligt voor de christen als het goed is het antwoord 'God': de Betrouwbare, de Ik ben die Ik ben! Er zou op dit moment nog veel meer te zeggen zijn over de rol van het kind, de plaats van het spel, de rol van de leraar enzovoort. Wat ieder die met exemplarisch onderwijs aan het werk is in ieder geval moet weten, is:

- De wereld waarin wij leven is rijk en zinvol.
- Wie deze zin ontdekt, verrijkt zijn leven.
- Wij zijn rijk toegerust om de wereld te leren kennen.
- Wie God, zijn naaste, zichzelf en de wereld liefheeft, wil deze kennen en er verantwoordelijk voor zijn.
- Persoonlijke ontmoeting is de sleutel voor zinbeleving en zintoekenning.
- Het richten van de aandacht op de verschijnselen is een daad van toewijding.
- Het gaat om de totale persoon, met alle zintuigen en het denkvermogen.
- Inhouden met diepgang en uitstraling staan centraal.
- In het gesprek wordt verkregen kennis gedeeld, bevraagd en verdiept.
- Leren doe je voor jezelf en met en voor elkaar.
- Doorleefde kennis gaat samen met inzicht en begrip in de wereld om ons heen.

Bert Kalkman is lector exemplarisch onderwijs bij Driestar Educatief.

Noten

[1] Berding, J.W.A. (2006). Morele opvoeding bij Dewey, Korckzak en Arendt. In: *Levensbeschouwelijk leren samenleven* (pp.39-51). Zoetermeer: Meinema.
Biesta, G.J.J., Miedema, S. & J.W.A. Berding (2000). Pragmatische pedagogiek. In: *Pedagogiek in meervoud* (pp.313-353). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
[2] Kalkman, B. (2009). Kijk eens beter naar de wereld om je heen. In: *Artificium Special project Wetenschap en techniek* (pp.12-18). Gouda: Driestar Educatief.
[3] Both, K. (2010). Leren, aandacht en cultuur. In: *Artificium special Tijd voor kwaliteit* (pp.25-31). Gouda: Driestar Educatief.
Crombrugge, H. van (2010). Aandacht als inzet van onderwijs. *Artificium special Tijd voor kwaliteit* (pp.13-17). Gouda: Driestar Educatief.
[4] Horst, W. ter (2008). *Christelijke pedagogiek als handelingswetenschap* (pp.105-167). Kampen: Kok.
[5] Wagenschein, M. (1951). Die Welt des Schweigens und die Welt der Schule. In: *Ursprüngliches Verstehen und exaktes Denken 1* (pp.177-181). Stuttgart: Ernst Klett Verlag.
[6] Buck, P. & E.M. Kranich (1995). *Auf der Suche nach dem erlebbaren Zusammenhang*. Weinheim und Basel: Beltz Verlag.
[7] Vries, M. de (2009). Wetenschap en techniek: dichterbij dan je denkt. In: *Artificium Special project Wetenschap en Techniek* (pp.6-11). Gouda: Driestar Educatief.
[8] Wagenschein, M. (1992). *Verstehen lehren*. Weinheim und Basel: Beltz Verlag.